

Anna Sikora¹

Oskarżony obiektem okazania. Uwagi dotyczące obowiązku oskarżonego poddania się okazaniu w celach rozpoznawczych

Streszczenie:

Poniższy artykuł odnosi się do problematyki związanej z przeprowadzeniem czynności kryminalistyczno-procesowej, jaką jest okazanie, której najczęściej poddawany jest oskarżony. Okazanie jest jedną z metod identyfikacji, w ramach której istotną rolę odgrywa pamięć rozpoznawcza osoby będącej świadkiem zdarzenia. Opieranie się podczas okazania wyłącznie na śladach pamięciowych świadka, któremu w momencie czynu często towarzyszyły emocje, może negatywnie oddziaływać na pozycję procesową oskarżonego. Celem zapobieżenia nieprawidłowym rozpoznaniom ustawodawca wypracował pewne standardy rzetelnego okazania, które jednak ze względu na pewną niedookreśloność mogą negatywnie wpływać na wartość dowodową okazania. W artykule zostały wskazane pewne modyfikacje obecnie obowiązującej procedury mające zapewnić zwiększenie wartości diagnostycznej okazania, przy jednoczesnym poszanowaniu gwarancji procesowych biernego uczestnika postępowania oraz zagwarantowaniu osobie rozpoznającej odpowiednich warunków podczas identyfikacji, wyłączających sugestię, czy presję ze strony osób przeprowadzających.

Słowa kluczowe: okazanie, oskarżony, postępowanie karne

¹ Autorka jest doktorantką w Katedrze Postępowania Karnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

*To był proces wybitnie poszlakowy – ciągnął.
– Już samo wskazanie sprawców było problematyczne.
Dziewczynie pokazywano katalogi ze zdjęciami
ludzi, którymi „interesuje się policja”.
Na widok jednego zareagowała tak historycznie,
że zorganizowano okazanie. Wie pan, jak to wygląda:
pięciu mniej więcej podobnych facetów stoi obok siebie,
a pokrzywdzona osoba pokazuje na jednego z nich.
No więc jak ustawiono tych ludzi i przyprowadzono dziewczynę,
od razu wskazała jednego.
Przyłgnęła do szyby naprzeciw niego i zaczęła tak wyc,
że musiano sprowadzić pomoc.
– I co w tym problematycznego?
– To, że na okazaniu rozpoznała innego człowieka
niż wcześniej na zdjęciu.*

Z. Miłoszewski, *Domofon*

1. Wprowadzenie

Oskarżony jest jednym z głównych bohaterów postępowania karnego. Przede wszystkim jest stroną procesową, a jednocześnie źródłem dowodowym posiadającym istotne informacje dotyczące popełnionego czynu zabronionego. Postawienie osoby w stan oskarżenia związane jest z posiadaniem przez organ procesowy dostatecznej wiedzy dotyczącej prawdopodobnego przebiegu zdarzeń. Zdobycie niezbędnych informacji umożliwiających sporządzenie aktu oskarżenia, czy wystąpienie do sądu z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania, wiąże się bezpośrednio z przeprowadzeniem czynności procesowych, które przede wszystkim polegają na pozyskaniu dowodów popełnienia czynu zabronionego. Odkodowanie łańcucha przyczynowo-skutkowego możliwe jest dopiero po przeprowadzeniu szeregu działań procesowych. Podmiotem, który najczęściej, w pierwszej kolejności, będzie im poddawany, jest właśnie oskarżony, który oprócz tego, iż jest biernym uczestnikiem postępowania karnego, potencjalnym sprawcą czynu, lecz przede wszystkim jest osobowym źródłem dowodowym. Oprócz wiedzy o przestępstwie, jego *physis* może stanowić cenne źródło informacji zbliżających organy procesowe do poznania prawdy materialnej.

Szereg czynności, którym bierny uczestnik postępowania zobowiązany jest się poddać, wymienione zostały w art. 74 § 2 k.p.k. Pośród obowiązków dowodowych oskarżonego wskazanych w omawianym przepisie znajduje się okazanie, którego generalną możliwość przeprowadzenia w procesie karnym przewiduje art. 173 k.p.k. Jest to czynność kryminalistyczno-procesowa polegająca na ukazaniu osoby, co do której zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zabronionego, jak również rzeczy przejawiającej znaczącą wartość dowodową przedstawionych podmiotowi (najczęściej świadkowi zdarzenia przestępnego), celem ich rozpoznania. Przedmiotem okazywanym,

oprócz osób, najczęściej oskarżonego, który jest głównym obiektem zainteresowania w niniejszym opracowaniu, mogą być również rzeczy. Literatura wyróżnia między innymi okazanie zwłok, rzeczy, miejsca, czy zwierząt.

Okazanie jest kluczową metodą identyfikacyjną, bazującą na wykorzystaniu podczas jej przeprowadzania śladów pamięciowych, pamięci rozpoznawczej, która traktowana jest jako jedna z metod identyfikacji kryminalistycznej². Opieranie się wyłącznie na śladach pamięciowych świadka zdarzenia, któremu często w momencie czynu, ale także podczas tytułowej czynności procesowej towarzyszą ogromne emocje, może być kwestionowane ze względu na wątpliwą wartość dowodową informacji w jej toku otrzymanych. Dla uzyskania znaczących w procesie dowodów dotyczących popełnionego przestępstwa niezbędnym wydaje się prawidłowe przeprowadzenia okazania, w taki sposób aby wyeliminować jakiegokolwiek formy sugestii. Zapewnienie rzetelnego jego przeprowadzenia możliwe jest przy nałożeniu na organy procesowe pewnych koniecznych standardów, które powinny zapewnić pozyskanie wiarygodnych informacji o przestępstwie przy jednoczesnym poszanowaniu praw strony oraz zagwarantowaniu osobie rozpoznającej odpowiednich warunków, jak na przykład poczucia bezpieczeństwa, czy anonimowości.

Celem niniejszego artykułu będzie próba odpowiedzi na pytanie, czy obecnie obowiązujące przepisy gwarantują optymalną wartość diagnostyczną rozpoznania podczas przeprowadzania okazania oraz wskazanie możliwych modyfikacji w technice okazania wpływających na zwiększenie wartości dowodowej informacji w jego ramach uzyskanych. Ukazany również zostanie wpływ przeprowadzonego okazania na pozycję procesową biernego uczestnika postępowania, który jest najczęściej głównym przedmiotem tytułowej czynności procesowej. Ze względu na główny przedmiot zainteresowania w niniejszym wywodzie i jego bezpośrednie związki z dwiema gałęziami prawa, a to jest zarówno kryminalistyką, jak i prawem karnym procesowym, artykuł będzie się charakteryzować interdyscyplinarnością.

2. Okazanie jako czynność kryminalistyczna

Przed przystąpieniem do omówienia okazania jako czynności karnoprosesowej należy skupić na jego charakterystyce z perspektywy kryminalistyki. Jest ono bowiem uważane za jedną z najstarszych metod identyfikacji kryminalistycznej³. Wykorzystanie instrumentów znanych tej nauce pozwala na ustalenie zmiennych wpływających na wynik okazania, bazujących na pamięci rozpoznawczej człowieka, na którą oddziałuje wiele czynników odpowiedzialnych za sam proces zapamiętywania. Okazanie w powszechnym znaczeniu należy rozumieć jako rozpoznanie konkretnego obiektu, z którym osoba rozpoznająca wcześniej się już spotkała. W kryminalistyce brak jest jednolitego spojrzenia na definicję okazania. Wyróżnia się kilka koncepcji dotyczących specyfiki terminologicznej tytułowej czynności. Część przedstawicieli

² J. Kurdelek, *Szczególne formy przesłuchania w postępowaniu karnym*, Szczytno 2010, s. 47.

³ D. Wilk, *Kryminalistyka*, Toruń 2013, s. 153.

doktryny traktuje ją jako szczególną formę przesłuchania⁴, inni zaś jako „czynność o troistej naturze: z punktu widzenia osoby okazywanej jest podobne do oględzin, z punktu widzenia osoby rozpoznającej – do przesłuchania, zaś jako metoda identyfikacji zbliża się do ekspertyzy kryminalistycznej”⁵. Kolejni natomiast jako samoistną metodę identyfikacji kryminalistycznej przy wykorzystaniu śladów pamięciowych, której celem jest ustalenie, czy osoba rozpoznająca miała uprzednio styczność z okazywanym przedmiotem w związku ze zdarzeniem podlegającym wyjaśnieniu⁶. Dla ujednoczenia dalszych rozważaniach okazanie traktowane będzie jako sposób identyfikacji obiektów opierający się na pamięci rozpoznawczej, polegający na zweryfikowaniu śladów pamięciowych powstałych na skutek zdarzeń przeszłych z cechami przedmiotów okazywanych⁷.

Pamięć oraz proces zapamiętywania, a w dalszej kolejności odtworzenie zdarzeń przeszłych, są wartościami indywidualnymi dla każdej jednostki. Na ów proces wpływa wiele zmiennych. Obecnie doktryna wyróżnia pewną kategorię czynników psychologicznych determinujących, a także rzutujących na prawidłowość identyfikacji sprawcy czynu zabronionego. Dzielą się one na dwie kategorie. Pierwsza z nich opiera się na zmiennych szacunkowych, które bezpośrednio dotyczą procesu zapamiętywania, natomiast druga na zmiennych systemowych związanych ze sposobem przeprowadzenia oraz przygotowania okazania przez organy procesowe oraz jego rzeczywistym przebiegiem⁸.

W ramach zmiennych szacunkowych można wyróżnić dwie podkategorie. Pierwsza z nich opiera się na subiektywnych odczuciach osoby rozpoznającej, tj. na jej stanie psychofizycznym podczas zdarzenia będącego przedmiotem toczącego się postępowania karnego, a także w trakcie przeprowadzanej czynności procesowej; wpływ na procesy pamięciowe ma na przykład koncentracja uwagi, czy stan emocjonalny, a także procesy psychologiczne polegające na naturalnym zapomnianiu, ale również reakcje obronne człowieka, powodujące wypieranie zdarzeń minionych⁹. Kolejną składową wpływającą na zapamiętywanie są cechy charakterystyczne okazywanego, jego wygląd, rasa, wiek, czy znaki szczególne. Druga podgrupa związana jest z czynnikami obiektywnymi, a to jest z warunkami obserwacji, widocznością, odległością, czasem obserwacji, czy dynamiką zdarzeń¹⁰.

Kolejne determinanty wpływające na wiarygodność okazania związane są ze zmiennymi systemowymi, a to jest z metodyką samego okazania. Wśród nich wyróżnia się instrukcję okazania, dobór osób do parady identyfikacyjnej, w tym także ubiór osób

⁴ J. Skorupka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 371.

⁵ J. Wójcikiewicz, *Okazanie. Studium porównawcze z pogranicza kryminalistyki i procesu karnego*, Kraków 1985, s. 61.

⁶ E. Gruza, *Okazanie. Problematyka kryminalistyczna*, Warszawa 1995, s. 14.

⁷ D. Wilk, *Kryminalistyka...*, s. 153.

⁸ D. Wójcik, *Czynniki psychologiczne wpływające na wiarygodność zeznań naocznych świadków [w:] Ślady pamięciowe. Aspekty psychologiczne i kryminalistyczne*, Kraków 2013, s. 35.

⁹ D. Wilk, *Kryminalistyka...*, s. 155.

¹⁰ *Ibidem*.

w niej występujących, sposób jej prezentacji, czy zachowanie prowadzącego czynności¹¹. Prawidłowy przebieg okazania możliwy jest przy uregulowaniu czynników systemowych na optymalnym wykrywczo poziomie, co należy do kompetencji procesu karnego i zostanie rozwinięte w kolejnej części.

3. Okazanie w polskiej procedurze karnej

Okazanie jest jedną z metod identyfikacji osób w procesie karnym, a jego wynik niewątpliwie ma wpływ na kolejne etapy prowadzonego postępowania¹². Okazanie wykorzystywane jest w głównej mierze w stadium postępowania przygotowawczego, dlatego to na organach postępowania ciąży odpowiedzialność za prawidłowe przeprowadzenie tej czynności procesowej. Okazanie w polskiej procedurze karnej zostało uregulowane w art. 74 § 2 pkt. 1 k.p.k. oraz w art. 173 k.p.k., który stanowi generalną dyspozycję do jego przeprowadzenia. W § 1 art. 173 k.p.k. wskazany został cel tytułowej czynności procesowej tj. „w celu jej rozpoznania” oraz lakonicznie przedstawiony sposób jej dokonania – „przeprowadzone tak, aby wyłączyć sugestię”. Kolejne, § 2 oraz § 3 mają zagwarantować odpowiednie warunki prawidłowego wykonania okazania, przy zaistnieniu których rozpoznający nie będzie narażony na presję, czy zewnętrzne oddziaływania, a także umożliwić uzyskanie stosownej wartości dowodowej informacji zdobytych podczas okazania. Dalsze instrukcje dotyczące należytego przeprowadzenia okazania zostały uregulowane w aktach rangi podustawowej, tj. w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 2003 r. w sprawie warunków technicznych przeprowadzenia okazania¹³ oraz w akcie prawa wewnętrznego Policji – Wytyczne nr 1 Komendanta Głównego Policji z dnia 23 lipca 2015 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów¹⁴. Prawidłowy przebieg czynności okazania niejednokrotnie warunkuje wiarygodność, czy możliwość wykorzystania informacji uzyskanych w jego ramach, dlatego też niezbędnym wydaje się dokładne i precyzyjne do niego przygotowanie.

Przed przystąpieniem do analizy należytych standardów tytułowej czynności należy wskazać na możliwe formy jego wykonania. Wyróżnia się okazanie bezpośrednie, polegające na przedstawieniu osobie rozpoznającej naocznie podmiotu okazania, oraz pośrednie, bazujące na ukazaniu fotografii lub portretu pamięciowego. Okazanie bezpośrednie może przybierać formę okazania jawnego, czy, najbardziej popularnego, niejawnego oraz okazania dyskretnego, tzw. okazanie operacyjne – nieprocesowe. Pierwsze z wymienionych opiera się na bezpośrednim kontakcie wzrokowym okazywanego z rozpoznającym. Kolejne zaś pozbawione jest osobistej styczności podmiotu okazywanego z rozpoznającym, osoby te są od siebie oddzielone lustrem weneckim oraz nie znają swych danych osobowych.

¹¹ D. Wójcik, *Czynniki psychologiczne...*, s. 36.

¹² J. Kurdelek, *Szczególne formy...*, s. 47.

¹³ Dz.U. 2003 nr 104 poz. 981.

¹⁴ Dz.Urz. KGP 2015 poz. 59.

Okazanie bezpośrednio niejawne ma na celu zagwarantowanie najwyższej wartości dowodowej informacji w jego ramach uzyskanych, co może wynikać między innymi z zapewnienia świadkowi bezpieczeństwa oraz komfortu psychicznego ze względu na zachowanie anonimowości implikujące poczucie ograniczenia możliwości zemsty w przypadku rozpoznania. Okazanie bezpośrednio niejawne ponadto zapobiega powtórnej wiktymizacji ofiary popełnionego przestępstwa.

Okazanie operacyjne natomiast jest czynnością pozakodeksową, polegającą na okazywaniu świadkowi osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa bezpośrednio po zdarzeniu, niejednokrotnie w ramach podjętego pościgu, czy podczas penetracji terenu¹⁵. Co więcej, czynnikiem odróżniającym to okazanie od wcześniej omówionych jest przede wszystkim brak świadomości u osoby podlegającej okazywaniu, iż jest obiektem obserwacji¹⁶. Ze względu na konieczność realizacji pewnych standardów procesowych, a także możliwość uzyskania wiarygodnych informacji, które będą mogły zostać w dalszej kolejności wykorzystane jako dowody, należy postulować ograniczenie przeprowadzania okazania operacyjnego. Sposób przeprowadzenia, a przede wszystkim brak jasno określonych norm jego dokonania, może bowiem prowadzić do naruszenia gwarancji procesowych oskarżonego, czy świadka, co skutkować będzie niemożnością wykorzystania informacji uzyskanych podczas okazania lub podważaniem ich wiarygodności.

Do kryteriów rzetelnego przeprowadzenia okazania procesowego, które zostały wskazane w przywołanym rozporządzeniu, należy zaliczyć odpowiednie przystosowanie miejsca, w którym ma się odbywać okazanie a także trafna selekcja, pod względem podobieństwa wizerunku do okazywanego, osób przybranych do przeprowadzenia czynności. Okazanie najczęściej odbywa się w najbliższej jednostce Policji. Rozporządzenie wymaga jednak odpowiedniego przystosowania pomieszczeń, które umożliwi osobie rozpoznającej odpowiednie przyjrzenie się okazywanemu. W przypadku braku takiego pomieszczenia w siedzibie organu dokonującego czynności, rozporządzenie dopuszcza przeprowadzenie okazania poza jednostką a także przy pomocy urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość.

Najważniejszą jednak kwestią przy przeprowadzaniu okazania jest dobór parady identyfikacyjnej. Na podstawie art. 173 § 3 k.p.k. podmiot okazywany musi znajdować się w grupie minimum 4 osób. Ustawodawca nie zdecydował się na określenie maksymalnej liczby osób znajdujących się w paradzie, co należy uznać za korzystny zabieg, szczególnie w świetle badań naukowych, które wskazują na proporcjonalnie zmniejszenie „przypadkowego rozpoznania” w stosunku zwiększenia liczby osób przybranych, co implikuje wzrost wartości dowodowej okazania¹⁷. Jednak liczba osób wstępujących w paradzie nie może być skrajnie przesadna, może to dekoncentrować uwagę rozpoznającego. W praktyce parada identyfikacyjna oscyluje w granicach od liczby minimalnej wymaganej ustawowo do nie większej niż kilkanaście osób, z tym że zaleca się parzyste unormowanie parady celem wyeliminowania wyboru osoby znajdującej

¹⁵ W. Cielecki, T. Grochowski, *Okazanie jako czynność procesowa*, Legionowo 2003, s. 46 i nast.

¹⁶ J. Kurdelek, *Szczególne formy...*, s. 66.

¹⁷ J. Wójcikiewicz, *Okazanie...*, s. 67.

się w centralnym miejscu¹⁸. Co więcej, celem zapewnienia odpowiedniej wartości dowodowej okazania, a także zagwarantowania oskarżonemu realnego wpływu na jego usytuowanie w paradzie identyfikacyjnej, zapewniono mu możliwość samodzielnego wyboru miejsca w paradzie okazywanych. Powyższe uprawnienie powinno być jednak traktowane jako obowiązek oskarżonego, który ma zapewnić jemu, jak i organom procesowym, rzetelność przeprowadzonej czynności, tj. wyeliminowanie zarzutu tzw. „ustawionego okazania”.

Oprócz określenia liczby osób przybranych do okazania, wymagane jest przez ustawodawcę zapewnienie podobieństwa osób znajdujących się w paradzie identyfikacyjnej. W § 5 rozporządzenia wskazuje się, iż osoby te „powinny być w zbliżonym wieku, mieć podobny wzrost, tuszę, ubiór i inne cechy charakterystyczne”. Jak największe podobieństwo do okazywanego jest oczywiście postulatem ustawodawcy, który w praktyce często bywa niespektowany. Takiego stanu rzeczy upatrywać należy przede wszystkim w braku odpowiedniej ilości czasu na dobór osób do parady identyfikacyjnej, bowiem zbyt długi okres między zdarzeniem a dokonaniem okazania negatywnie wpływa na procesy pamięciowe. Nie należy przy tym zapominać o konieczności rzetelnego przeprowadzenia omawianej czynności procesowej, w której nie mogą brać udziału osoby, które znalazły się w paradzie identyfikacyjnej przypadkowo, znacząco różniących się aparycją od oskarżonego. Nie należy jednak wymagać, aby w paradzie znajdowały się osoby identycznie wyglądające jak oskarżony, co samo w sobie byłoby dość trudnym postulatem do spełnienia. Wystarczającym urzeczywistnieniem wymogu zawartego w § 5 rozporządzenia będzie spełnienie warunku ich podobieństwa¹⁹. Organy procesowe powinny zatem stworzyć swoistą bazę osób, które wyraziły uprzednio zgodę na udział oraz udostępnienie ich wizerunków w okazaniach, zarówno tych pośrednich, jak i bezpośrednich.

Istotną kwestią jest również wygląd oskarżonego i osób z parady. Przede wszystkim wygląd biernego uczestnika postępowania w momencie okazania nie powinien odbiegać od tego w momencie zdarzenia, natomiast aparycja osób występujących w okazaniu nie powinna odbiegać, przy czym ustawowym minimum jest – „nie powinna znacząco” odbiegać, od tej posiadanej przez oskarżonego. Pożądaną przy okazaniu powinna być również konieczność utrwalenia wizerunku osób znajdujących się w paradzie przy pomocy urządzeń technicznych rejestrujących obraz lub obraz i dźwięk. Zapobiegnie to próbom podważenia wartości dowodowej okazania przez obronę ze względu na domniemany brak jakiegokolwiek podobieństwa oskarżonego do osób występujących w paradzie identyfikacyjnej.

Powyżej przedstawione elementy stanowią składowe rzetelnego przeprowadzenia okazania, zmierzające do uzyskania informacji o istotnej wartości dowodowej dla postępowania. Nie należy zapominać jednak, iż oprócz standardów wymaganych przy wykonywaniu omawianej czynności, liczy się również forma i sposób ich wykonania. Okazanie uważane jest za szczególną formę, odmianę przesłuchania, bowiem tak jak

¹⁸ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Warszawa 2015, s. 306.

¹⁹ Wyrok SN z dnia 18 lipca 2013 r., III KK 92/13, LEX 1391447.

przesłuchanie dostarcza ono środków dowodowych, jakimi są zeznania świadka, które są skumulowane w przedmiocie okazania²⁰. Okazanie jest czynnością procesową zmierzającą do pozyskania dowodów, której zwieńczeniem jest rozpoznanie, które to natomiast materializuje się podczas przesłuchania rozpoznającego. Mając powyższe na uwadze, przy okazaniu mają zastosowanie zarówno reguły funkcjonujące podczas przesłuchania w jego tradycyjnej formie, jak i dyrektywy odnoszące się do postępowania dowodowego, między innymi zasada swobodnej oceny dowodów.

Przeprowadzenie okazania można podzielić na kilka etapów: etap wstępny, etap obserwacji parady, uzasadnienie wyniku okazania oraz dokumentacji poszczególnych etapów. Pierwszy z wymienionych ma na celu odpowiednie przygotowanie do właściwego stadium okazania, a także weryfikację celowości jego przeprowadzania. Na etap wstępny składają się elementy formalne oraz materialne. Pierwsze z nich polegają na dokonaniu pouczeń osoby rozpoznającej o jej prawach i obowiązkach (art. 182 k.p.k., art. 183 k.p.k., art. 184 k.p.k., art. 177 k.p.k.), a także o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań – art. 233 § 1 k.k. Następnie podlega uzupełnieniu protokołu w zakresie danych osobowych świadka.

Kolejno analizie podlegać będą elementy materialne, które zmierzają do ustalenia „sensowności” okazania. Już na wstępnym etapie pożądanym wydaje się przesłuchanie osoby rozpoznającej celem pozyskania szczegółowych informacji o przebiegu zdarzenia, a także sprawdzenie, czy świadek jest w stanie scharakteryzować wygląd obiektu okazywanego oraz wyszczególnić jego cechy charakterystyczne²¹. Pozwoli to bowiem już przed właściwym okazaniem na ocenienie wiarygodności oraz wartości dowodowej okazania. Brak jakiegokolwiek wiedzy świadka dotyczącej prawdopodobnego sprawcy czynu zabronionego implikować będzie możliwość podważenia prawdziwości informacji uzyskanych w ramach okazania, a także wskazać na ich nieprzydatność na dalszym etapie postępowania.

Tak jak przesłuchanie w swej zasadniczej formie, tak i to poprzedzające okazanie powinno przybrać formę swobodnej wypowiedzi, które może być uzupełnione pytaniami konkretyzującymi. Przy ich zadawaniu jednak wymagana jest szczególna ostrożność, aby nie miały one charakteru sugerującego odpowiedzi. Co więcej, z perspektywy wartości dowodowej zeznań, a także ostrożności procesowej, pożądanym wydaje się udział biegłego psychologa podczas samego okazania, ale również przesłuchania składającego się na jego etap wstępny. Pozwoli to na sprawdzenie predyspozycji psychologicznych do odpamiętywania zdarzeń, którym towarzyszył szczególny ładunek emocjonalny, najczęściej stres czy strach, a tym samym umożliwi określenie wiarygodności informacji uzyskanych podczas okazania. Obecność biegłego może oddziaływać również uspokajająco na świadka, który po uprzedniej rozmowie z psychologiem nie będzie dążył już do rozpoznania oskarżonego „za wszelką cenę”.

Etapem właściwym dokonywanego okazania jest ten związany bezpośrednio z rozpoznanem. Osoby występujące w paradzie identyfikacyjnej mogą być prezentowane

²⁰ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces Karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016, s. 397.

²¹ E. Gruza, *Okazanie. Problematyka kryminalistyczna*, Toruń 1995, s. 107.

w dwojaki sposób. Pierwszy z nich polega na jednoczesnym okazaniu wszystkich osób przybranych do okazania, pośród których swe miejsce samodzielnie wybiera oskarżony tj. tak zwane okazanie symultaniczne. Drugi z nich opiera się na sekwencyjności przedstawienia wizerunku poszczególnych osób podlegających okazaniu. Oba sposoby mają zarówno wady jak i zalety; okazanie symultaniczne umożliwi świadkowi dłuższe zastanowienie się przed wskazaniem osoby oskarżonego w szeregu innych osób. Co więcej, badania amerykańskich naukowców wskazują, iż większość poprawnych identyfikacji przypada podczas tego okazania²². W przypadku okazania sekwencyjnego świadek musi podejmować decyzję odnośnie identyfikacji podczas każdego wejścia osoby przybranej, tym samym nie znając ostatecznej liczby osób występujących w paradzie²³. Również w przypadku tego okazania oskarżony może wybrać miejsce w kolejności, w ramach której następuje prezentacja wizerunku. Mając powyższe na uwadze, zasadnym wydaje się postulat częstszego wykorzystywania okazania symultanicznego ze względu na większą skuteczność rozpoznania. Co więcej, pożądanym, zdaniem autorki, będzie poproszenie dokonania okazania właściwego okazaniem pustym, podczas którego w paradzie nie będzie znajdowała się osoba oskarżonego. Okazanie puste pozwoli na sprawdzenie wiarygodności świadka, zdolności pamięciowych, tym samym bezpośrednio wpływając na wartość dowodową zeznań uzyskanych w ramach okazania. Jednak, aby te cele zostały spełnione, konieczne jest odpowiednie przygotowanie się do okazania przez organy procesowe, w głównej mierze chodzi o odpowiedni dobór osób do parady identyfikacyjnej.

Podczas obserwacji świadek powinien określić, czy i który z występujących w szeregu obiektów okazania rozpoznał oraz podać jego miejsce w szeregu²⁴. Jest to jeden z kluczowych elementów całego procesu identyfikacji oskarżonego w ramach czynności okazania, dlatego winno być wymagane od funkcjonariuszy Policji odpowiednie zachowanie. Ich wypowiedzi nie mogą opierać się na sugestii, czy na wywieraniu nacisków, dążeniu do tzw. „rozpoznania za wszelką cenę”. Pozytywny skutek mogłoby odnieść przeprowadzenie okazania przez osoby, które nie znają tożsamości oskarżonego. W przypadku uzyskania pozytywnego wyniku okazania, świadek powinien zostać ponownie przesłuchany celem uzasadnienia wyniku rozpoznania – chodzi tutaj o wskazanie cech obiektu, na podstawie których dokonał rozpoznania²⁵. Owa argumentacja powinna być rzetelnie utrwalona, wszelkie wątpliwości, a także różnice między wyglądem oskarżonego w momencie popełnienia czynu zabronionego a czasem przeprowadzania okazania powinny zostać precyzyjnie wskazane.

Koniecznym jest odpowiednie udokumentowanie przebiegu obserwacji parady identyfikacyjnej z literalnym wskazaniem oświadczenia świadka o rozpoznaniu. Art. 143 § 1 pkt 3 k.p.k. wymaga spisania protokołu, jednak, jak już wcześniej zostało wskazane, pozytywny skutek odniosłoby utrwalanie przebiegu okazania za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk całego okazania, w tym również etapu obserwacji oraz

²² D. Wójcik, *Czynniki psychologiczne...*, s. 40.

²³ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, s. 307-308.

²⁴ E. Gruza, *Okazanie...*, s. 110.

²⁵ *Ibidem*.

uzasadnienia rozpoznania. Pozwoli to zapobiec zarzutom nierzetelnego przeprowadzenia okazania, a także wskaże stanowczość i pewność a przez co wiarygodność oświadczenia świadka o rozpoznaniu. Obecnie stosowaną praktyką w przypadku wystosowania zarzutów dotyczących przebiegu okazania, formułowanych najczęściej przez oskarżonego, jest przeprowadzenie dowodu z zeznań osób przybranych do okazania, co ma służyć weryfikacji zasadności wątpliwości podniesionych przez biernego uczestnika²⁶. Obowiązująca kontrola zastrzeżeń co do przeprowadzonego okazania z zasady generuje większe koszty niż miałyby to miejsce w przypadku wykorzystania aparatury rejestrującej przebieg tytułowej czynności. Możliwość odtworzenia rzeczywistego toku okazania jednoznacznie wskazywałaby na zasadność zastrzeżeń strony, a także wymagałoby od osób przeprowadzających okazanie zachowanie należytej staranności.

Wielość powyżej wymienionych przesłanek warunkujących prawidłowość przeprowadzonego okazania nakładają na organy procesowe obowiązek rzetelnego przygotowania się do tytułowej czynności procesowej, co niejednokrotnie wiąże się z podjęciem dodatkowych kosztów. Nakłady finansowe miałyby jednak charakter tymczasowy i uległyby zwrotowi wraz z upływem czasu, skutkując przy tym znacznym przyspieszeniem procedury okazania i jego wiarygodności. Należy jednak tutaj wskazać, iż dokonanie okazania przy zachowaniu wspomnianych standardów pozwoli na uzyskanie wiarygodnych informacji, niejednokrotnie determinujących dalszy przebieg i kształt procesu, przy jednoczesnej oszczędności zarówno czasu i środków na przeprowadzanie dowodów potwierdzających lub podważających prawdziwość rozpoznania.

4. Oskarżony jako podmiot okazywany a jego gwarancje procesowe

Obiektem najczęściej podlegającym okazaniu będzie oskarżony. Katalog obowiązków dowodowych wymienionych w art. 74 § 2 k.p.k. obliguje osobę oskarżonego do poddania się pewnym czynnościom procesowym, pośród których swe miejsce ma okazanie. Krąg podmiotów podlegających okazaniu jest jednak znacznie szerszy i nie ogranicza się wyłącznie do podmiotu wymienionego w art. 71 § 1 k.p.k. W dyspozycji art. 173 k.p.k. nie zostały literalnie wskazane osoby, w stosunku do których okazanie może zostać przeprowadzone, co implikuje dopuszczalność okazania w odniesieniu do każdej osoby przesłuchiwanej, bez względu na jej rolę w toczącym się postępowaniu²⁷. Okazywanym zatem, oprócz oskarżonego, może być podejrzany, czy osoba podejrzana, na co bezpośrednio wskazuje art. 74 § 2 k.p.k. w związku z art. 71 § 3 k.p.k. oraz art. 74 § 3 k.p.k.

Oskarżony, jako bierny uczestnik postępowania, nie ma obowiązku dowodzenia swej niewinności ani dostarczania dowodów na swą niekorzyść. Zostały nałożone na niego pewne obowiązki, którym, niezależnie od przyjętej linii obrony, zobowiązany jest się poddać. Ze względu na ich obligatoryjny charakter, nie może on podważać decyzji organów procesowych o konieczności ich zastosowania, odnosi się to również do decyzji o poddaniu oskarżonego okazaniu. Owe czynności nie wymagają od oskarżonego podjęcia jakichkolwiek czynności, opierają się jedynie na znoszeniu (*pati*) pewnych

²⁶ Wyrok SA w Krakowie z dnia 7 października 2004 r., II AKa 26/04, LEX 149766.

²⁷ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Warszawa 2016, s. 458.

niedogodności związanych z samym ich przeprowadzeniem. Oskarżony, ze względu na obligatoryjny charakter okazania (jest to jego obowiązek – art. 74 § 2 k.p.k.), nie ma możliwości odmówienia udział w okazaniu. Niewywiązanie się obowiązków zawartych w art. 74 § 2 k.p.k. skutkować będzie, na podstawie art. 74 § 3a k.p.k., podjęciem działań egzekwujących ich wykonanie, które mogą zostać połączone z wykorzystaniem siły fizycznej lub środków technicznych. Należy zastanowić się jednak nad sensownością oraz generalną możliwością wykorzystania przymusu bezpośredniego celem poddania się okazaniu. Kodeks postępowania karnego przewiduje dyrektywę ich zastosowania, jednak ze względu na charakter okazania często nie będzie to możliwe. Opiera się ono bowiem w głównej mierze na prezentacji wizerunku zewnętrznego oskarżonego w paradzie identyfikacyjnej. W jej ramach bierny uczestnik postępowania powinien zachowywać się w sposób zbliżony do innych osób przybranych, najczęściej będzie polegało to na zachowaniu bierności i wykonywaniu poleceń prowadzącego czynność. Wszelkie odstępstwa, czy zachowania wyrażające dezaprobatę do przedsięwziętej czynności mogą działać na jego niekorzyść, a także wpływać bezpośrednio na wynik okazania. Organy procesowe nie mogą zatem wymusić na oskarżonym odpowiedniej postawy podczas przeprowadzania okazania w jego tradycyjnej formie, tj. podczas okazania bezpośredniego niejawnego. Nie mogą oddziaływać na zachowanie biernego uczestnika postępowania podczas prezentacji parady identyfikacyjnej, bowiem jakakolwiek forma przymuszenia przez funkcjonariuszy może odnieść skutek odwrotny do zamierzonego, przykładowo oskarżony będzie ostentacyjnie manifestował swój stosunek do całego przedsięwzięcia, co może niweczyć obiektywność okazania²⁸, implikując tym samym brak wiarygodności dowodowej zeznań świadka udzielonych w jego ramach.

Kolejną kwestią, wymagającą wskazania z perspektywy gwarancji procesowej oskarżonego, jest obecność obrońcy podczas okazania. W obecnie obowiązującym stanie prawnym możliwa jest na żądanie oskarżonego. Często jednak do przeprowadzenia okazania dochodzi na wczesnym etapie postępowania, niejednokrotnie już podejrzany, a nawet osoba podejrzana będą podlegać okazaniu, a które w danym momencie procesu nie mają jeszcze ustanowionego obrońcy. Zasadnym zatem wydaje się, na co wskazuje również art. 3 dyrektywy 2013/48/UE²⁹, zapewnienie podczas okazania udziału obrońcy już osobie podejrzanej. Dyrektywa niestety nie została jeszcze przez Polskę implementowana, zaś termin na wdrożenie jej do porządku krajowego upłynął 27 listopada 2016 r. Należy postulować jednak jak najszybsze dostosowanie procedury karnej do standardów wymaganych prawem europejskim, bowiem udział obrońcy już na wczesnym etapie postępowania, w tym również podczas przeprowadzania okazania, pozwala na traktowanie go jako swoistego gwaranta prawidłowości przebiegu okazania. Niewątpliwie także obecność profesjonalisty może oddziaływać kontrolnie na organy procesowe, tym samym zapobiegając naruszeniom obiektywizmu, czy wiarygodności

²⁸ J. Wójcikiewicz, *Okazanie...*, s. 62.

²⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności.

informacji uzyskany podczas okazania. Obrońca uczestniczący w przeprowadzeniu tytułowej czynności, by móc realizować powyżej wspomniane funkcje, a także wiązać się z relacji procesowej łączącej go z oskarżonym, powinien mieć możliwość wypowiedzania się w kwestiach dotyczących przeprowadzenia okazania, tj. sygnalizować organom procesowym wątpliwości dotyczące doboru osób przybranych do parady identyfikacyjnej, zgłaszać wnioski, czy zadawać pytania³⁰.

Okazanie jest czynnością niepowtarzalną. Oskarżony nie może wnieść o ponowne jego przeprowadzenie, dlatego niezbędnym wydaje się, szczególnie z perspektywy biernego uczestnika postępowania, prawidłowe jego przeprowadzenie przy zachowaniu gwarancji prawem mu przyznanych. Gwarantem ich realizacji jest udział profesjonalisty podczas wykonywania czynności procesowych, który ma zapewnić prawidłowość przebiegu okazania, a przede wszystkim przeciwdziałać naruszeniom obiektywizmu, czy wiarygodności informacji w jego toku uzyskanych. Należy mieć jednak na uwadze, iż wynik okazania nie powinien stanowić kategoriernego i wyłącznego dowodu winy oskarżonego, bowiem samo „rozpoznanie nie uprawnia do stanowczej decyzji w rodzaju tak – nie!”³¹, przypisanie odpowiedzialności za czyn zabroniony oskarżonemu powinno być poparte również innymi dowodami.

5. Wnioski

Okazanie często bywa wykorzystywane w literaturze, czy w filmie, czego doskonałym przykładem jest cytat, wskazany na wstępie, pochodzący z powieści kryminalnej *Domofon* Zygmunta Miłoszewskiego. Autorzy często wykorzystują tytułową czynność procesowo-kryminalistyczną ze względu na możliwy jej przebieg, bowiem podczas okazania funkcjonującego w świecie fikcji niemal zawsze dochodzi do spektakularnego rozpoznania, które stanowi główny dowód winy oskarżonego bezpośrednio przesądzaający o odpowiedzialności karnej za zarzucany czyn. Jest to jednak dalekie od rzeczywistości procesowej.

Wynik okazania nie powinien być przesądającym kategoriernie dowodem o winie czy niewinności oskarżonego, może natomiast stanowić istotny element całokształtu materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie, na podstawie którego zapada wyrok. Istotnym z tego względu wydaje się odpowiednie i rzetelne przygotowanie, aby zapewnić wiarygodność informacji uzyskanych podczas okazania, a dotyczących w głównej mierze samego rozpoznania. Obecnie obowiązująca procedura powinna spełniać kryterium rzetelności oraz obiektywizmu. Należy postulować jednak wprowadzenie pewnych zmian, które mogą odnieść pozytywny skutek w zakresie wiarygodności okazania. Modyfikacje przebiegu okazania dotyczyć powinny metodyki jego przeprowadzenia. Przede wszystkim należy odpowiednio przygotować się do prawidłowego przeprowadzania okazania przez funkcjonariuszy Policji. Powinni oni odbyć wcześniej szkolenia w zakresie w odpowiedniego przesłuchania świadków zdarzenia podczas okazania, chodzi tutaj o umiejętności związane z wyzbyciem się niezamierzonego wykorzystania

³⁰ J. Wójcikiewicz, *Okazanie...*, s. 75.

³¹ J. Gurgul, *Kilka uwag o okazaniu*, Prok. i Pr. 2000, nr 5, s. 117.

sugestii, czy wywierania presji. Pozytywne skutki względem zwiększenia wiarygodności również pozytywnie odniosłaby możliwość przeprowadzenia okazania przez funkcjonariuszy funkcjonalnie niezaangażowanych w sprawę, której dotyczy okazanie. Ograniczyłyby to bowiem wszelkie wątpliwości co do bezstronności, a także zapobiegłyby zarzutom dążenia do tzw. „rozpoznania za wszelką cenę”.

Celem zapewnienia odpowiednich warunków, pozbawionych negatywnych oddziaływań sytuacyjnych, postulować również należy udział biegłego psychologa podczas przesłuchania poprzedzającego identyfikację, a także podczas etapu uzasadniania rozpoznania. Wpłynęłoby to uspokajająco na świadka, bowiem niejednokrotnie ponownemu kontaktowi z domniemanym sprawcą czynu zabronionego towarzyszyć będzie stres, często paraliżujący zdolność racjonalnego myślenia, a przede wszystkim odtwarzania zdarzeń przeszłych. Jednocześnie biegły będzie mógł określić, czy ów świadek będzie zdolny do dokonania prawidłowego rozpoznania, które ze względu, przykładowo, na przebytą traumę, będzie znacznie utrudnione lub nawet niemożliwe.

Gwarancje prawidłowości przebiegu okazania również zapewniłby obligatoryjny udział obrońcy. Profesjonalista, w przypadku braku jakiegokolwiek podobieństwa osób znajdujących się w paradzie, mógłby zgłosić swe wątpliwości osobom przeprowadzającym okazanie, chroniąc przy tym pozycję procesową oskarżonego. Czuwałby nad bezstronnością przebiegu całej czynności, a także uprawniony byłby do zadawania pytań, czy składania dodatkowych wniosków.

Najistotniejszym postulatem dotyczącym sposobu utrwalenia przebiegu okazania jest jednak konieczność uwiecznienia czynności za pomocą urządzeń rejestrujących obraz i dźwięk. Zapobiegnie to późniejszym zarzutom stron dotyczącym wątpliwości w zakresie przeprowadzonego okazania. Co więcej, w przypadku ich podniesienia na rozprawie, przeciwdziałać to będzie konieczności przeprowadzenia dowodu z zeznań świadków uczestniczących w okazaniu, a tym samym w pewnym zakresie ograniczy koszty postępowania.

Większość przytoczonych postulatów ma charakter kosmetyczny a ich wprowadzenie nie będzie narażało nadmiernych trudności ustawodawcy. Ze względu na skąpe uregulowanie kwestii okazania w Kodeksie postępowania karnego i zawarte w nim odwołanie do bardziej rozbudowanego w tej kwestii Rozporządzenia, zasadnym wydawać się będzie wyłącznie zmiana w akcie rangi podustawowej, a przede wszystkim zmiana praktyki w sposobie i metodyce przeprowadzania okazania. Ponadto, zmiany wskazane w niniejszym artykule nie są związane z poniesieniem dodatkowych kosztów przez Skarb Państwa, co więcej mogą w perspektywie czasu spowodować nawet ich zmniejszenie. Jednak to nie finanse są kwestią najpoważniejszą z perspektywy procedury okazywania, a odpowiednie przygotowanie, obiektywizm i bezstronność jego przeprowadzenia oraz uzyskanie wiarygodnych informacji dotyczących prawdopodobnego sprawcy czynu. Poczynienie pewnych zmian w obecnie obowiązującym sposobie przeprowadzania okazania pozytywnie wpłynie na jego wiarygodność i wartość dowodową. Niestety, obecnie nie są prowadzone żadne statystyki zarówno przez Ministerstwo Sprawiedliwości, jak i Komendę Główną Policji, określające ilość przeprowadzonych okazań

oraz dokonanych w ich ramach prawidłowych rozpoznań, co również dałoby asumpt do wskazania kierunku pożądaných zmian w obecnie obowiązującej formie okazania.

* * *

Accused as an Object of Presentation. Remarks on the Accused Obligation to Be Shown Another Person for Identification Purposes

The following article deals with issues related to forensic and procedural matters of the presentation, which the most common subject is an accused. Presentation is one of the identification methods which exists in Polish criminal procedure. It simply bases on showing witness another person (the most often-accused) for identification reasons. The presentation shall be conducted in a way precluding suggestion. Relying solely on the appearance of accused existing in the memory of witness who, at the moment of the act, is under conditions of stress may adversely affect the accused's position. In order to prevent misdiagnosis, the legislature has developed certain standards of fair presentation, however, due to some uncertainty may affect the evidential value of the presentation. The article mentions some modifications of the current procedure to increase the diagnostic value of the presentation in the respect of the passive participant procedural guarantees and ensuring that the recognizing person has the appropriate conditions during identification without any forms of the suggestion or pressure from the presentation performer.

Key words: presentation, accused, criminal proceedings